

Obrona rodziny.

Wyspy Ogasawara jako alegoria rodziny japońskiej

Najważniejszą przyczyną, dla której należało zaciekle bronić tego wulkanicznego punkcika, był honor, gdyż Iwo Jima była japońska od kolebki.

Eric Hammel, *Iwo Jima*

Największa bitwa wojny Pacyfiku odbyła się na małej wyspie Iwo Jima, której pozycja geograficzna ani żadne jakości strategiczno-wojskowe nie wyjaśniają tak zaciętej walki. Wyspa jest częścią łańcucha oceanicznych formacji wulkanicznych Nanpo Shoto, ciągnącego się na południe od Tokio na długości ponad tysiąca kilometrów. Archipelag, do którego należy, nosi nazwisko dawnego samurajskiego rodu Ogasawara. Wszystkie poza nią wyspy archipelagu noszą nazwy pochodzące od określeń członków rodziny: Wyspy Ojca (tutaj Wyspa Ojca, Starszego i Młodszego Brata, Wnuków i inne), Matki (Matki, Sióstr, Siostrzenic) oraz Nowożeńców (Nowożeńców, Panny Młodej). Nazwy te zostały nadane w czasie ekspedycji w 1861 roku. W tym czasie o wyspach już wiedzieli hiszpańscy, brytyjscy, rosyjscy i amerykańscy marynarze, oraz zamieszkiwali je pierwsi, nieliczni przesiedleńcy z Hawajów i Europy. W 1876 roku na archipelagu utworzono pierwszy oddział urzędu japońskiego, któremu podporządkowano grupę 69 mieszkańców. Ludzie ci już po sześciu latach otrzymali obywatelstwo japońskie. Japończycy nie byli pierwszymi odkrywcami tych wysp ani nie byli pierwszymi czy jedynymi ich mieszkańcami. Niemniej jednak w czasie drugiej wojny światowej mieszkańcy jednoznacznie identyfikowali się z kulturą japońską.

Obecnie wyspa stanowi przykład miejsca, gdzie od wielu pokoleń pielęgnuje się historię, obchodzi festiwal poświęcony legendarnemu odkrywcy wysp Ogasawara Sadayori, któremu też na wyspach ufundowano pomnik. Od wieku XIX archipelag odwiedzało wiele ekspedycji, najczęściej w celu zbadania flory i fauny, nietkniętych przez działalność człowieka. Od wieku XX stanowi cel turystyczny jako dziki zakątek wśród przeludnionych wysp japońskich. Poza rzadko spotykanymi porzuconymi elementami artylerii na innych wyspach archipelagu, jedynie Iwo Jima jest przepiękna pozostałościami po wielkiej bitwie 1945 roku, które wraz z pomnikiem na wierzchołku wulkanu Suribachi stanowią pamiątki drugiej wojny światowej.

Ogasawara ilustruje, w jaki sposób kształtuje się doświadczenie patriotyzmu w powiązaniu miejsca (wysp) z tradycjami i kulturą Japonii. Przede wszystkim wielką rolę w tym formowaniu się tożsamości miejsca, widoczną w nazewnictwie, odegrało wykorzystanie potencjału kulturotwórczego, który posiada pojęcie rodziny w społeczeństwie japońskim.

Kryzys arystokracji japońskiej zaczął się już przed II wojną światową. Największym jego przejawem było pomniejszenie znaczenia dawnych rodzin samurajów. Historia tych klanów, czasem udokumentowana, a czasem powstała z dawnych legend, stała u podstaw etosu monarchii Tokugawa, która panowała od 1603 do 1868 roku. Po upadku Tokugawa, przedwojenna Japonia weszła w fazę westernizacji wraz z legalizacją prawną systemów klanowych opartych ustrojowo o wzorce płynące z Zachodu. Przynależność do rodzin samurajów straciła na wartości, jedynie obejmowane stanowisko i urząd w europeizowanej strukturze państwowej Japonii wyznaczały status społeczny.

Wobec tych przemian historyczno-politycznych, nadanie dalekim wyspom Ogasawara symbolicznego znaczenia rodziny samurajskiej stanowi hołd złożony dawnym tradycjom. Rodzina Ogasawara wspominana jest jako opiekunowie twierdzy cesarskich oraz zabójcy chrześcijan. Nazwanie więc tym nazwiskiem dalekich wysp wydaje się być konkretnym wskazaniem ich społecznie i historycznie ważnej roli oraz dość jednoznacznym ostrzeżeniem dla państw Zachodu. Nadana wyspom poprzez nazewnictwo rola powiązana z wielką, tradycyjną, japońską rodziną ilustruje i dowodzi pielęgnowania japońskich tradycji postrzegania rodziny. Ten etos rozgałęzionego rodu, którego głową był ojciec-imperator, był przez wieki podtrzymywany w hermetycznym społeczeństwie japońskim.

Oya Koko, pojęcie synowskiej pobożności, jest włączone do prawa cywilnego Japonii jako wierność imperatorowi. Jako zasada szacunku do starszych *giri*, pojęcie to było częścią etyki samurajskiej *bushido*. W rodzinie japońskiej było ono przekazywane z pokolenia na pokolenie za sprawą czytania dzieciom historii konfucjańskich. Już tych kilka okoliczności uzmysławia, jak silny efekt wywołuje na osobie z japońskiego kręgu kulturowego wiedza o istnieniu mitycznego archipelagu ojców, matek i małżeństw, nazwanych dumnym nazwiskiem dawnych samurajów-obrońców fortec wielkich siogunów.

Zawłaszczenie

Zawłaszczenie wysp Ogasawara przez człowieka można podzielić na pięć etapów, które mają odpowiedniki w koncepcji miejsca, zaproponowanej przez Martina Heideggera w jego pracy *Bycie i czas*.

Pierwszy z nich to nadawanie nazw. Wyspa odkryta w 1543 roku przez hiszpańską ekspedycję Bernarda de la Torre została nazwana Forfana (dzisiaj Haha-jima — jap. Wyspa Matki), później po legendarnym odkryciu w roku 1593 przez japońską ekspedycję Sadayori Ogasawary archipelag nosił nazwę Bunin (jap. bezludny, niezamieszkały), w 1861 roku ekspedycja japońska nadała nazwy całemu archipelagowi – Ogasawara – a także wspomniane wcześniej nazwy poszczególnych wysp pochodzące od określeń członków rodziny. Według Heideggera „przestrzeń” wyznacza ustosunkowanie się do niej człowieka, połączenie z „rzeczami”, z których on korzysta. Ogasawara wskazuje na rodzinę jako podstawową wartość kultury japońskiej, wykorzystywaną do powiązania z przestrzenią i tym samym jej wyznaczenia. Archipelag jako miejsce wiąże się z funkcjami rodziny jako symbolu grupy albo integracji grup społecznych. Integracja grupy w tym przypadku jest wyniesiona na meta-

poziom, przybierający charakter absolutny, naturalny, dyktowany przez naturę, w imię zasady — jeśli wyspy są rodziną, to my też jesteśmy. Wyspy zyskują potencjał do stanowienia przestrzeni wspólnej dla wyciszenia konfliktów i połączenia grup. W tym przypadku miejsce zdobywa osobne znaczenie, jako symbol oddziela się od stałego przywiązania do rzeczy i samo staje się rzeczą. Jako rzecz archipeląg zyskuje potencjał do bycia wykorzystanym, każda działalność na jego terytorium przestaje już być jednokierunkowa, lecz staje się współdziałaniem symbolicznym. Zamieszkanie tego archipelagu nie jest już naznaczeniem miejsca za pośrednictwem narzędzi, lecz wyspy stają się narzędziem do interpretacji i działania. Ta interpretacja i działalność człowieka musi mieć jakieś miejsce — tym miejscem staje się większa jednostka geograficzna, spokrewniona z archipelagiem, czyli Japonia. Idąc dalej warto wskazać, że jeżeli wyspy Ogasawara, zyskując wartość symboliczną, stają się narzędziem do interpretacji świata, to zbiór obszerniejszy, którym jest kultura Japonii, również jest silnie powiązany z ziemią, na której się znajduje. Społeczeństwo japońskie identyfikuje się z rodziną i imperatorem w roli ojca, czyli instytucja rodziny jest wartością naczelną, która utożsamiana jest z całokształtem kultury i krajobrazu Japonii. W tej sytuacji sama japońskość, wraz z terytorium z którym jest połączone to pojęcie, staje się wszechogarniającą „rzeczą”, która nadaje się do wykorzystania. Za pośrednictwem nadania nazw wyspom możliwe stało się ujęcie ogromnego zestawu pojęciowego, określającego japońskość w lakonicznym symbolu rodziny — archipelagu Ogasawara.

Drugi etap zawłaszczania miejsca miałby mieć swój początek w wieku XVIII, kiedy to próbę zasiedlenia wysp podjęły nieliczne grupy Europejczyków, później — Japończyków zajmujących się uprawą ziemi. Nastąpiło tym samym przybliżenie rzeczy lub — jak to ujmuje Heidegger — anulowanie oddalenia. Pojawiła się „zażyłość”, wykształciła „umiejętność obchodzenia się” z rzeczą w trakcie używania i włączenie do aktywności człowieka — innymi słowy, wyspy Ogasawara jako symbol rodziny i Japonii stały się swojskie. Jak pisze Buczyńska-Garewicz: „Rzeczy pod ręką stają się częścią świata, pojawiając się wokół człowieka jako elementy jego otoczenia. W tym też sensie wyłaniają się z nieznanym inności tracąc swą obcość. Rzeczy pod ręką ze swej natury przybliżają się do człowieka”. W trakcie przemiany z miejsca w rzecz, symbol staje się bardziej dostępny, odczytywalny, łatwy do identyfikacji i utożsamienia się z nim.

Trzecim etapem jest zawłaszczenie prawne archipelagu przez rząd japoński po ekspedycji 1861 roku. Reprezentujący imperatora urząd gminy utworzony na wyspach oraz akt nadania obywatelstwa japońskiego wszystkim mieszkańcom konkretyzują poprzednio omawiany proces „przybliżenia rzeczy”, wyznaczając przyszłe „ukierunkowanie rzeczy”. Podobnie jak przy nazywaniu wysp wartość rodziny jako „rzeczy” była zaczerpnięta z kultury japońskiej jako „przestrzeni” i nadana konkretnej powierzchni lądu, tak ten teren stając się „rzeczą” w postaci symbolu rodziny, jest z powrotem połączony z Japonią jako „przestrzenią”.

Czwarty etap to naznaczenie wysp poprzez liczne pozostałości techniki wojskowej w rezultacie walk toczonych o archipeląg w czasie drugiej wojny światowej. Jest to heideggerowski proces „uprzestrzenniania” za pośrednictwem udzielania miejsca „rzeczom”.

Lecz co właściwie staje się ową „przestrzenią”? Czym ona jest? Technika wojskowa jest „rzeczą”, której znaczenie się zmienia. Pierwotnie zostaje ona stworzona do użytku w działaniach wojennych. Logicznym jest powiedzieć, że „przestrzenią” w której mieści się broń jest archipelag Ogasawara, na którym toczy się wojna. W tym przypadku archipelag jest bytem osobnym. Wcześniej powiedzieliśmy jednak, że Ogasawara stał się „rzeczą”, dlatego broń i archipelag, o ile są połączone między sobą, muszą być częścią jakiejś przestrzeni. W tym momencie wchodzi w grę poprzednio omawiane „ukierunkowanie”: Ogasawara jest częścią japońskości, dlatego właśnie japońskość jest „przestrzenią” wspólną. Wtórnie technika wojskowa staje się „rzeczą”, upamiętniającą wydarzenia drugiej wojny światowej.

Piąty etap stanowią badania flory i fauny wysp archipelagu, które już od końca wieku XIX nadają wyspom znaczenie naukowe i turystyczne. W drugiej połowie wieku XX i obecnie Ogasawara cieszy się popularnością wśród badaczy i turystów japońskich, wspieranych przez liczne inwestycje państwowe. Archipelag jest odbierany jako zestaw wyjątkowych warunków, które pozwalają badać naturę nietkniętą przez człowieka. Żywe istoty zamieszkują wyspy archipelagu, co znaczy, że jest to miejsce, które je łączy, lecz te istoty nie są „rzeczą” wykorzystywaną przez człowieka — do tej funkcji bardziej by pasował warsztat naukowy, narzędzia badawcze. Same wyspy, ich niewielkie rozmiary, brak ziemi odpowiedniej na uprawę rolną i rzeźba terenu stanowią pretekst do badania naturę w dziewiczym stanie. Zwierzęta i roślinność nabierają więc znaczenia „przestrzeni”, same wyspy wciąż są „rzeczą”.

Miejsce

W przypadku archipelagu Ogasawara konstruowane i badane jest doświadczenie „intelektualne, idealne, niematerialne”, zaś doświadczenie „instynktowne, cielesne, natychmiastowe” pozostaje na drugim planie. O tych wyspach głównie myśli się w sposób alegoryczny, wspierając się znajomością historii i kultury japońskiej. Codzienne doświadczenie odgrywa wielką rolę w przypadku pojęcia rodzinności, skłaniając do symbolicznego ujmowania archipelagu Ogasawara. Sprawdza się tutaj teza Relpha o tym, że miejsce ma siłę, by uporządkować intencje człowieka.

Identyfikacja miejsca i identyfikowanie się z miejscem (*identity of and with place*) zachodzą tutaj za pośrednictwem pojęcia rodziny i gloryfikacji mitycznej postaci Sadayori Ogasawara. Identyfikowanie się z miejscem według opisów Shishikury najbardziej wyraźne jest przy obchodzeniu świąt legendarnego odkrycia archipelagu przez Sadayori, który jest czczony jako bóstwo oraz poprzez obecność tradycyjnej muzyki i tańca. Lecz miejscowa tradycja nie formuje stabilnej emocjonalnej struktury wewnętrznej (*insideness*), ponieważ charakteryzuje się brakiem krytycznego spojrzenia i rozumienia miejscowych wartości masowych, co Relph nazywa kiczem (*kitsch*). Według niego prowadzi to do formowania człowieka bez miejsca (*placelessness*), braku uformowanych głębokich relacji z miejscem. Co więcej, ludność japońska była przesiedlona na te wyspy — przy czym większa część z nich została wysiedlona na czas działań wojennych, po czym niektórzy wracali na wyspy

archipelagu. A jednak obecność autentycznych utworów kultury świadczy o tym, że przodkowie obecnych mieszkańców pielęgnowali tradycję japońską.

Wspomnienia są częstym motywem służącym artystom do opisywania Ogasawary, lecz nie są precyzyjnie umieszczone w czasie i miejscu. Stanowią raczej ogólną i abstrakcyjną pamięć o życiu na wyspach Ogasawara, jak o rodzimych wielkich wyspach japońskich, z których przybyli przodkowie.

Bogdan Pudło

Literatura

- Buczyńska-Garewicz H. *Miejsca, strony, okolice: przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Kraków 2006.
- Chapman D. *Inventing Subjects and Sovereignty: Early History of the First Settlers of the Bonin (Ogasawara) Islands*. „Asia-Pacific Journal” 2009, 24 (1).
- Hammel E. *Iwo Jima*. Przeł. Wojciech Makowski. Raszyn 2009.
- Heidegger M. *Bycie i czas*. Przeł. Bogdan Baran. Warszawa 1994.
- Ikegami E. *Poskromienie samurajów: honorowy indywidualizm i kształtowanie się nowożytnej Japonii*. Przeł. Justyn Hunia. Kraków 2011.
- Relph E. *Place and Placelessness*. London 1976.
- Śpiewakowski A. *Samuraje*. Przeł. Krystyna Okazaki. Warszawa 2007.
- Shishikura M. *Wanting Memories Histories, Remembrances and Sentiments Inscribed in Music and Dance of the Ogasawara Islands*. Praca dyplomowa. Australian National University 2014.